

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

DİNƏ QARŞI DİN

ƏLİ ŞƏRİƏTİ

Fars dilindən tərcümə:

Maqsud Sayıl

Tərcüməçi:	Maqsud SAYIL
Redaktorlar:	Emin İMANLI Toğrul MUSAYEV
Korrektor:	Turac ELDARQIZI
Yekun oxunuş:	Zülfı XƏLİLOV
Bədii və texniki tərtibat:	İsmayıl SÜLEYMANLI
Üz qabığının dizaynı:	Azər ƏSGƏRZADƏ İsmayıl SÜLEYMANLI

على شريعتى
مذهب عليه مذهب

Əli Şəriəti DİNƏ QARŞI DİN

Bakı, "İrşad" Nəşriyyatı – 2020, 96 səh.

© Qələm Nəşriyyatı / 2011

© Parlaq İmzalar MMC / 2020

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 01.06.2020 tarixli DK-301/Ş
saylı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 11

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "Şərq-Qərb" ASC
Çap tarixi: 18.08.2020
Sifariş: 1600

Mündəricat

Ön söz _____	7
BİRİNCİ MÜHAZİRƏ _____	23
Küfr _____	32
Şirk _____	32
Büt-pərəstlik _____	33
Şirk dininin xüsusiyyətləri _____	34
Tövhid _____	35
Samiri _____	38
Bələm Baura _____	38
Fərisilər _____	39
İnqilabi din nədir? _____	42
Haqq qazandıran din nədir? _____	43
Yaxşılığa əmretmə, pisləkdən çəkəndirmə _____	44
Şirk dininin davam etməsi _____	44
Şirk dinini meydana gətirənlər və qoruyanlar _____	46
Şirk dininin kökü _____	47
Tiryək dini _____	48
Murciə məzhəbi və məsuliyyətin aradan getməsi _____	48

Şirk dininin ifadə forması _____	49
Allah və insanlar _____	55
Tağutpərəstlər _____	56
İKİNCİ MÜHAZİRƏ _____	59
Küfr dini və İslam dini _____	64
Tarixə hakim olan küfr dini _____	66
Sərvət xalqa məxsusdur _____	67
Allahın ailəsi _____	68
Təbəqələşmənin və irqi ayrı-seçkiliyin təsdiqi _____	69
Yaradan və Rəbb _____	70
Mədinə – ideal cəmiyyət modeli _____	70
Qədim İranda din _____	73
Birinci və ikinci təbəqə _____	73
Üçüncü təbəqə _____	74
Mubidlər – təbəqələşməyə haqq qazandıranlar _____	75
Tövhid dininin peyğəmbərləri _____	78
Şirk dini _____	78
Ziyalıların səhvi _____	83
Alimlərin və ziyalıların missiyası _____	84

Ön söz

XX əsrdə iz qoymuş məşhur sosioloq, tarixçi, ədəbiyyatçı və İslam tədqiqatçısı, açıqfikirli müsəlman ziyalı, “Şəhid Müəllim” adlandırılan, əsərləri və şəxsiyyəti ilə bağlı bir çox müzakirələrə səbəb olmuş doktor Əli Şəriəti 1933-cü ildə Xorasan mahalının Səbzəvar bölgəsinə yaxın bir yerdə, Məzinan çölünün Kəhək kəndində dünyaya göz açmışdır.

Şəriətinin atası Məhəmmədtəqi Şəriəti öz babalarının yolunu gedərək ruhani təhsili almışdı, ancaq 1935-ci ildə siyasi fəaliyyətlərinə görə Rza Şahın təzyiqləri nəticəsində ruhanilikdən uzaqlaşdırılır və o, Təhsil Nazirliyində iş düzəlir. O, 1941-ci ildə İran Kommunist Partiyası (Tudə) yaradılarkən bu partiya ilə münasibətlər qurur, ancaq “Tudə”nin Moskvadan idarə olunduğunu bildikdən sonra onlardan ayrılır və 1945-ci ildə, otuz səkkiz yaşında “İslam Həqiqətlərinin Təbliği Mərkəzi”ni təsis edir; həm marksist və kommunistlərlə, həm də cəmiyyəti içdən çürüdən avam mollalarla mübarizəyə başlayır. Bu vaxt Əli Şəriəti-

nin 11 yaşı vardı. Əli Şəriəti 14 yaşından etibarən bu mərkəzin tədbirlərində iştirak etmiş, həmçinin öz dostlarını da bu mərkəzə cəlb etmişdir. Şəriəti 15 yaşında olarkən həmin mərkəz artıq cəmiyyətdə nüfuzlu bir orqana çevrilmişdi. 1952-ci ildə mərkəzin çoxu orta məktəb şagirdlərindən ibarət olan gəncləri qərara gəlirlər ki, özləri ayrıca “Məktəblilərin İslam Cəmiyyəti”ni təsis etsinlər. Gənc Əli də bir il sonra onlara qoşulur. Bundan sonra Şəriəti və dostlarının gənc kommunistlərlə mübarizəsi başlanır. Şəriəti Cəmiyyətin gənclərini fikri mübarizəyə hazırlamaq üçün onların xahişinə əsasən, gənclərə fəlsəfə və natiqlik dərsi keçir.

Məhəmmədtəqi Şəriəti 1950-ci ildə Milli Müqavimət Hərəkətində iştirak edir. Həmin illərdə gənc Əli də bu hərəkata qoşularaq atası ilə birgə mübarizə aparırdı. 1952-ci ildə Məşhəddə Milli Müqavimət Hərəkətinə dəstək mitinqinə qoşulur və atası ilə birgə 6 ay həbsdə qalır. Bu, Şəriətinin ilk həbsi idi.

Əli Şəriəti yeddi yaşında Məşhəd şəhərində orta məktəbə getmişdir. On altı yaşında orta məktəbi bitirən Əli pedaqoji məktəbə daxil olur, oranı bitirdikdən sonra bir neçə il orta məktəbdə müəllimlik edir, eyni zamanda 1956-cı ildə Məşhəddə yeni açılan Ədəbiyyat İnstitutuna daxil olur və oranı bitirir. O, institutda oxuyarkən Tələbələrin Ədəbi Məclisinə sədrlik edirdi. Təhsil aldığı illərdə Puran Şəriətrəzəvi adlı tələbə ilə tanış olur və bu tanışlıq 1959-cu ildə onların evlənməsi ilə nəticələnir.

Dərslərində öncüllük qazandığına görə 1960-cı ildə təhsilini davam etdirmək üçün dövlət hesabına Fransaya – öz seçimi əsasında Sarbonna Universitetinə göndərilir.

Əli Şəriəti Sarbonna Universitetində Tarix fakültəsinin “Ədəbiyyat və dinlər” ixtisası üzrə beş il oxuduqdan sonra doktorluq dərəcəsi alır. Şəriətinin sosiologiyaya böyük maraq göstərməsinə baxmayaraq, ona Fransada sosiologiya üzrə təhsil almağa icazə verilmir, o, İranda oxuduğu sahəni davam etdirməli idi.

Buna baxmayaraq, Şəriəti Parisdə elmi müəssisələrdə, tanınmış mütəxəssislərlə birlikdə sosioloji araşdırmalarla məşğul olurdu. O, Fransada Erix From, Herbert Markuze, Lui Massinyon, Jan-Pol Sartr, Anri Lever, Frants Fanon kimi görkəmli alimlər, ziyalılar və şərqsünaslarla tanış olur. O, Sartr, Massinyon və Fanonla həm də yaxın münasibət saxlayır, onlarla elmi əməkdaşlıq edirdi. Massinyona həzrət Fatimənin həyatı ilə bağlı apardığı araşdırmada kömək edirdi.

Əli Şəriəti Fransada Əlcəzair Azadlıq Hərəkatına qoşulur və əlcəzairilərə kömək üçün əlindən gələni edir. 1960-cı ildə “Hara söykənək?” məqaləsini yazır və Fransa mətbuatının birində dərc olunur. 1961-ci ildə Sartrın “Şeir nədir” məqaləsini tərcümə edir və Parisdə farsca dərc olunan bir dərgidə nəşr edilir.

1961-ci ildə Patris Lumumbanın şəhid olması xəbəri Parisə yetişdikdə qaradərililər tərəfindən Belçika səfirliyinin qarşısında mitinq keçirilir. Bu mitinqdə Əli Şəriəti

Dinə qarşı din

də iştirak edir və polislər tərəfindən döyülür, xəstəxanaya düşür və oradan da həbsxanaya köçürülür. O, həbsxanada Toqo ziyalısqyuzdan müsahibə götürür və həmin müsahibə 1965-ci ildə Toqoda çap olunur. Əli Şəriətinin siyasi vəziyyəti araşdırıldıqdan sonra hökumət onu Fransadan deportasiya etmək istəsə də, məhkəmənin sosialist hakiminin dəstəyi ilə hökmün icrası dayandırılır.

O, Fransada eyni zamanda *Kollej dö Frans* araşdırma mərkəzində Jorj Qurviç ilə sosiologiya, *Sosioloji Reliqius* araşdırma mərkəzində isə Jak Berke ilə din sosiologiyası üzərində araşdırma aparırdı.

Şəriəti 1964-cü ildə təhsilini bitirərək ailəsi və uşaqları ilə birlikdə vətəninə qayıtdıqda, Parisdəki siyasi fəaliyyətlərinə və İran hökumətinə qarşı nəşr edilən bir mətbu orqan ilə əməkdaşlıq etməsinə görə Türkiyə-İran sərhəddində həbs olunur və bir müddət həbsdə qalır.

Dok. Əli Şəriəti azadlığa çıxdıqdan sonra 1965-ci ili məcburi şəkildə Turuq kənd məktəbində və Məşhədin bəzi orta məktəblərində müəllimlik etməklə keçirir. Bundan sonra “Dərs Vəsaitlərinin Hazırlanması İdarəsi”ndə işə düzəlir və Tehrana dəvət olunur. Burada o, dini dərslərin hazırlanması işinə baxan mütəxəssislər dok. Bahünər və dok. Behiştli ilə tanış olur və onlarla əməkdaşlıq edir. Həmin dövrdə o, professor Massinyonun yazdığı “Pak Salman” kitabını tərcümə edir.

1967-ci ildən Məşhəd İnstitutunda “Tarix” fakültəsində assistent işləyir. Onun orada tədris etdiyi əsas mövzu-

lar İslam tarixi və mədəniyyəti, qeyri-İslam tarixi və mədəniyyətləri olmuşdur. Elə başlanğıcdan həyata keçirdiyi tədris metodu, institutun ümumi qayda-qanunlarına münasibəti, tələbələrlə davranışı onu digər müəllimlərdən fərqləndirirdi.

Əli Şəriəti 1970-ci ildə Tehranda yerləşən “İrşad” hüseyniyyəsinə¹ dəvət olunur.

Şəriətinin “İrşad” dövrü onun həyatının ən işgüzar və məhsuldar dövrü olub. Dok. Şəriəti “İrşad”a dəvət olunanndan bir az sonra “İrşad”ın mədəni işlərini öhdəsinə götürür və dini sosiologiya və İslam maarifi sahələrində tədrislə məşğul olur. Burada Şəriəti bənzərsiz istedadı, axtarıclıq ruhu və tarixi incələməklə İslamın müqəddəs simalarını cəmiyyətə tanıtdırır. Ölkənin hər yerindən gənclər axın-axın “İrşad”a gəlir və orada Şəriətinin çıxışlarını dinləyirdilər. Beləliklə, Şəriəti qısa müddətdə “İrşad”a məşhurluq qazandırır. Bundan sonra onu ölkənin digər şəhərlərinə də dəvət etməyə başlayırlar.

“İrşad” hüseyniyyəsi 1970-ci ildə həcc karvanı təşkil edir. Bu səfərin digər məqsədi həcdə Avropada yaşayan tələbələrlə əlaqə yaratmaq idi. Şəriəti də karvana qoşulur. 1972-ci ilə kimi o, üç dəfə həmin karvanla həccə gedir. Onun həcc səfərindəki çıxışları ayrıca bir kitab şəkl-

---

¹ “İrşad” hüseyniyyəsi 1968-ci ildə bir qrup din alimləri və ziyalılar tərəfindən yaradılıb və nizamnaməsində yazıldığı kimi, məqsədi İslam əsaslarının araşdırılması, təbliği və təlimi olmuşdur. “İrşad” təsis edilərkən Mürtəza Mütəhhəri kimi şəxsiyyətlər əməkdaşlığa dəvət olunurlar. Bir müddət sonra dok. Əli Şəriəti də ora dəvət olunur.

lində çap olunub. O, üçüncü səfərindən qayıdanda Misirə də baş çəkir. *“Bəli, belə idi qardaş!”* kitabı həmin səfərin nəticəsində ərsəyə gəlir.

1971-72-ci illər Əli Şəriətinin gərgin işlədiyi illər olub. O, *“İrşad”* hüseydiyyəsini universitetə çevirmək istəyirdi. 1972-ci ildən gecə-gündüz özünü bu işlərə həsr edir. O, eyni zamanda Elm və Texnologiya Nazirliyində də işləyirdi.

Yavaş-yavaş doktorun yeni təklifləri qəbul olunmağa başlandı. Onun dərslərində hər təbəqədən və hər fikirdən olan qız və oğlanlar iştirak edirdilər. Həmin vaxtlar onun məqalələrinə edilən tənqidlər, İslam tarixini yazarkən əhli-sünnə mənbələrindən bəhrələnməsi, qadınların dərslərdə iştirak etməsi, tələbə qızlar üçün dərs keçməsi kimi məsələlərə olunan etirazlar bir yandan, rejimin təhdidləri digər yandan Şəriətiyə çox əziyyət verirdi. Bu fikri məşğuliyyətlərinə onun peşəsi ilə bağlı sıxıntıları da əlavə olunurdu. Onun universitetdə müəllimliyinə xitam verilmişdi, o sadəcə Elm və Texnologiya Nazirliyində işləyirdi.

1972-73-cü illərdə *“İrşad”*ın fəaliyyəti zəifləmişdi. Doktor həmin vaxtlar incəsənət bölümünün aktiv olmasına çox həssas yanaşırdı. İncəsənət Universitetinin tələbələrini həvəsləndirirdi ki, Məşhəddə tamaşaya qoyulan *“Əbuzər”* tamaşası burada da tamaşaya qoyulsun. Nəhayət, *“Əbuzər”* tamaşası *“İrşad”*ın bağlanması bir-iki ay qalmış *“İrşad”*ın zirzəmisində tamaşaya qoyulur. 1973-cü ildə növbəti tamaşadan sonra *“İrşad”* bağlandı və Şəriəti həbs olunmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığına görə məcbu-

rən gizli həyat tərzi keçirməyə başladı. Bunu görən şah rejimi Şəriətinin atası Ustad Məhəmmədtəqini girov götürdü ki, oğlu özünü təslim etsin. Atasının həbs olduğunu eşidən Şəriəti tez özünü təslim edir ki, atasını buraxsınlar. Ancaq rejim atasını da tezliklə azad etmir.

Əli Şəriəti 18 ay təkadamlıq kamerada saxlanılır. Bu müddət ərzində fiziki və ruhi əziyyətlər görür, ancaq təslim olmur. Nəhayət, 1976-cı ildə Əlcəzair dövlətinin rəhbərliyi OPEK toplantısında şahdan Şəriətinin azad olunmağını istəyir. Şah görür ki, Şəriəti həbsdə qalarsa, onun nüfuzu daha da arta bilər, ona görə də Şəriətini azad edir. Ancaq Şəriəti zahirdə azad idi, əslində isə, özü dediyi kimi, hökumət həbsxanasından ev həbsxanasına köçürülmüşdü, dəyişən zindanın forması idi. Daha o nə müəllimlik edə, nə mühazirə söyləyə və nə də əlinə qələm ala bilərdi. Həm də sui-qəsdlərdən qorunmaq üçün daim gizli həyat keçirir, yalnız gizli toplantılarda çıxış etməklə kifayətlənirdi. Ömrünü müəllimlikə, qələm çalmağa və mühazirə oxumağa həsr etmiş bir insan üçün bu, ölümdən də pis idi. O özü İrandan mühacirət etməzdən qabaq dostu filosof Məhəmmədrza Həkimiyə yazdığı vəsiyyətinə bunu belə ifadə edir: *“Hazırda bir insanın düşə biləcəyi ən pis vəziyyətdəyəm, məni ölüm və ya ölümdən də pis aqibət gözləyir... sürgün, sıxıntı, nəzarət, hiylə, qurğu, vaxt azlığı, məni hər an gözləyən faciəli bir şərait...”*

Dok. Şəriəti ölkədən çıxma bilmək üçün “Əli Məzinani” adı altında yeni pasport alır, bir halda ki, rəsmi qeydiyyat

yatda “Əli Şəriəti” adı ilə tanınırmış. O, Məşhədə atası ilə görüşə gedir, ancaq ona Avropaya gedəcəyi barədə məlumat vermir.

Əli Şəriəti 1977-ci ildə öz vətənindən qərrib şəkildə, qəlbi məşəqqət, əzab, ağrı, həyəcanla dolmuş vəziyyətdə çıxır. Əvvəlcə Brüsselə, orada iki gün qaldıqdan sonra İngiltərəyə, Sauthempton şəhərinə mühacirət etdi. Qurduğu plana əsasən, həyat yoldaşı və üç qızı da onun arxasınca getməli idi. Ancaq hökumət kiçik qızına və yoldaşı Puran xanıma ölkədən çıxış icazəsi vermədiyinə görə Şəriəti sadəcə iki qızı ilə görüşə bilir.

Dok. Əli Şəriəti İngiltərəyə səfərindən üç həftə sonra, yəni 19 iyun 1977-ci ildə evində ölü tapıldı. Onun ölüm səbəbi dəqiq məlum olmadı. Rəsmi məlumatlarda onun ürək çatışmazlığından vəfat etdiyi söylənsə də, onda heç bir ürək xəstəliyi olmadığını nəzərə aldıqda, onun şah rejiminin əli ilə zəhərləndiyi çox ehtimal olunur.

Şəriətinin qürbət yerdə qətli bir çox ölkələrdə, əsasən də, İranda böyük heyrət və təəssüf doğurdu. Şəriətinin ömrünün püxtələşdiyi, çəkdiyi əziyyətlərin, gərgin araşdırmalarının səmərəsini gördüyü bir vaxtda bəziləri onun varlıq şamının şöləsinə dözə bilmədilər və məkrli hiylələrlə onu söndürdülər.

Atasının tövsiyəsi və İmam Musa Sədrə dok. Mustafa Çamranın səyləri nəticəsində Şəriətinin cənazəsi Suriyaya – Dəməşqə aparılır və orada həzrət Zeynəbin məqbərəsində torpağa tapşırılır. Musa Sədr ona cənazə namazı qılır.

Şəriətinin qırxı mərasimi Livanda da yüksək şəkildə qeyd olundu. Londondan, Suriyadan, həmçinin Fələstin Azadlıq Təşkilatından böyük dini və siyasi şəxsiyyətlər, o cümlədən Yasir Ərəfat bu mərasimdə iştirak etdilər. Yasir Ərəfat bu mərasimdə gözəl nitq söylədi. Bu mərasimdə Musa Sədrin çıxışı, doğrudan da, siyasi, dini və mədəni bir xartiya idi. Burada xaricdə yaşayanlardan çoxlu sayda insan, islam cəmiyyətləri üzvləri, həmçinin Nəcəf şəhərindən ruhanilər iştirak edirdilər. Həmin məclisin əks-sədası və müsbət təsirləri uzun müddət eşidilirdi.

* * *

Hər hansı bir məktəb və ideologiya zamanın keçməsilə özündə müəyyən dəyişikliklər etmək zərurəti ilə üzləşir. Bir çox ideologiyalar bu məsələni nəzərə almadıqları üçün öz gücünü itirir, zəifləyir və cəmiyyətdən təcrid olunur.

İslamı, onun düşdüyü dövrü şəraiti və İslamın yenilənmə potensialını dərk etmək Cəmaləddin Əsədabadi, Məhəmməd Abduh, Məhəmməd İqbal, Seyid Qütəb, Mür-təza Mütəhhəri və sair kimi tarix boyu çox az alim və mü-təfəkkirə nəsis olmuşdur. Bu azlıq isə daim dargörüşlü dini mühit tərəfindən sıxışdırılmış, təcrid olunmuşdur.

Bu azsaylı alimlər sırasında yer alan dok. Əli Şəriətinin boya-başa çatdığı, yaşayıb yaratdığı əsr, fikir cərəyanlarının və siyasi hadisələrin vüsət alması baxımından ən mürəkkəb dövr olmuşdur. Bu əsr elm, texnika və sənayenin parlaq inkişafı, müxtəlif yeni ideoloji məktəblərin meydana çıxması, formalaşması və geniş kütlələrə tə-

sir imkanı qazanması, Birinci və İkinci dünya müharibələrinin baş verməsi, Afrika ölkələrində, Avropada və ümumiyyətlə, dünyada şahlıq, ağalığ, çarlıq, müstəmləkə və istismar idarə sistemlərinə qarşı dünya səviyyəsində baş verən inqilablarla xarakterizə olunur.

Əgər əvvəlki əsrlərdə İslam dünyasında elm mərkəzləri təkcə mədrəsələr idisə, artıq mədrəsələr öz mərkəzolla funksiyasını itirmiş, universitetlər mədrəsələrdən önə keçmiş və bu ikisi arasında bir uçurum yaranmışdı. Mədrəsələrdə təhsil alan din xadimləri universitet tələbə və alimlərinin dinə qarşı tutduqları sərt mövqedən əziyyət çəkir, onları özlərindən uzaqlaşdırır, universitetin ziyalı təbəqəsi mədrəsə yetişdirmələrini birmənalı olaraq geriqalmışlıqda və qaragüruhçuluqda ittiham edirdilər.

Belə bir dövrdə hər iki təbəqəyə eyni gözlə baxan, onları bir-birindən ayırmayan, onların arasında birlik yaratmağa cəhd edəcək savadlı alim və ziyalılara ehtiyac vardı. Elə bir ziyalılara ki, mədrəsəni zamanla uyğunlaşmağa səsləsin, onun zəif cəhətlərini gücləndirsin, zamanla meydana çıxan və diqqət edilməyən xurafatları göstərsin, eyni zamanda universitet yetişdirmələri olan ziyalıları da xalqa qaytarsın, əslinə-kökünə xor baxmamağa, yad təbliğatlarına uymamağa çağırınsın.

Dövri dəyişiklik nəticəsində İslam həqiqətlərindən xəbərsiz, digər mədəniyyətlərdən təsirlənmiş bir nəsil meydana gəlirdi. Bu nəslin beyni yeni-yeni suallarla, şübhələrlə dolu idi. Onları öz suallarına verilən ənənəvi cavab-

lar qane etmirdi. Müasir dünya ilə tanış olduqca gəncliyi daha dərin suallar düşündürürdü. Cavabsız qalan suallar səbəbindən onlar dindən, öz köklərindən sürətlə uzaqlaşır dılar.

Belə böyük bir boşluq və ehtiyac anında dok. Əli Şəriəti meydana çıxdı və onun fəaliyyətinə münasib şərait yarandı. Gənclər hər tərəfdən onun ətrafında sıxlaşır, şəhərlərdən axın-axın onun mühazirələrinə gəlirdilər.

Dok. Şəriəti tarixi məsələlər və müasir tarixlə bağlı geniş məlumatı, güclü təhlil qabiliyyəti, yüksək istedadı, fikri və ədəbi dühası, sosiologiyadakı araşdırmaları, düşüncə saflığı nəticəsində böyük uğurlar əldə edirdi və gənc nəsli İslam cəbhəsinə geri qaytarırdı.

Dok. Əli Şəriəti dövrün müsəlmanlarının geriqalmışlığını görürdü, Avropada tanış olduğu fikir adamlarının İslam dininə tutduğu iradları öz qulaqları ilə eşidirdi. Qərbdən gələn fikir axınlarının gəncləri necə qabağına alıb öz kökündən qopardığını dərk edirdi. Bütün bunlardan xəbərsiz yaşayan, “öz məhəlləsində xoşbəxt” olan şəxsləri gördükdə isə onun həssas qəlbi dayanmırdı və o: *“Hər şey əldən çıxıb, hər şey əldən çıxır, nə ilə məşğulsunuz?!”*

deyə fəryad edirdi. Şəriətinin tribunalardan səslənən kəskin tənqidləri bir çoxlarının “xoşbəxt dünyaları”nı titrədirdi. Beləliklə, bu narahat olmuş şəxslər tərəfindən Şəriətiyə qarşı hücumlar dalğası başladı; onun yanğıdan gələn fəryadını anlamayanlar, ifadələrini dərk etməyən-

lər ona qarşı ağır ittihamlar irəli sürür, əsərlərini oxumağa göstəriş verirdilər.

Diqqətçəkən məsələ budur ki, Şəriətini yalnız dindar şəxslər deyil, həmkarı olduğu ziyalılar da tənqid edirdi. Hətta Şəriətinin bildirdiyinə görə onu məhz daha çox tənqid edən də ziyalı sinfi idi. Onlar Şəriətinin dinə etiqad bəsləməsinə və enerjisini dində islahatlar aparmağa sərf etməsinə görə ittiham edirdilər: *“Sən müasir ali-təhsilli bir şəxs, bir ziyalı, bu nəslə mənsub olan bir yazıçı kimi nə üçün öz qələminin, vaxt və zəkanın, hətta savadının hamısını dinin müdafiəsinə və izahına həsr edirsən? Özü də bu nəsildə və bu dövrdə? Bu isə bu nəslə və bu əsrə xəyanətdir...”* Dok. Şəriəti ziyalılar içində yetişsə də, Avropanın ən məşhur universitetlərindən birində təhsil alsa da, dövrünün Jan-Pol Sartr kimi ən məşhur fikir adamları ilə yaxın münasibətdə olsa da, o öz kökünə yadlaşmış, gözübağlı Avropanı yamsılayan, dini geriqalmışlıqla eyniləşdirən ziyalılardan deyildi. Şəriəti dar baxışlı dini təbəqəni tənqid etməklə yanaşı, həmin ziyalıları da tənqid atəşinə tuturdu. Çünki Şəriəti həqiqətin tərəfində idi. Beləliklə, o dərddli insan hər iki təbəqə tərəfindən təklənirdi: *“Elə bir dil və yol seçmişəm ki, həm həmin rəsmi ziyalı sinfi, həm də bu rəsmi dini sinif mənə qarşıdır. Hər ikisi məni yanlış hesab edir”.*

Öz kökünə yadlaşmış ziyalıların dok. Şəriətini tənqid etməsi anlaşılan olsa da, dövrünün bir sıra din xadimlərinin Şəriəti kimi içində İslam yangısı olan bir şəxsə qarşı

kəskin mövqedən çıxış etmələri təəssüf hissi doğuran bir haldır.

Şəriəti özünü İslam alimi və mütəxəssisi kimi təqdim etmirdi. O, İslama ürəyi yanan bir ziyalı idi; İslam dini ilə bağlı mütaliələr edir və ciddi araşdırmalar aparırdı. Bu səbəbdən də hər bir müsəlman ziyalısı kimi, onun da İslamla bağlı düşüncələrini bölüşməsi və mülahizələrini ortaya qoyması çox məqbul bir haldır. Həmçinin bu araşdırmalarda və gəldiyi qənaətlərdə İslamla bağlı araşdırma aparmış yüzlərlə, minlərlə insan kimi, səhvlərə yol verməsi tamamilə mümkün olan bir işdir.

Şəriəti kimi keşməkeşli bir ömür yaşayan, 44 il ərzində həyatın hər üzünü görmüş, gənclik illərindən mübarizələrin içində olmuş, həbslər yaşamış, çox kitabları müəhazirə və çıxışların məhsulu olan bir şəxsin əsərlərində hər hansı cəhətdən səhvlərin ola bilməsi çox normal bir haldır. Doktorun özü bu barədə Məhəmmədrza Həkimiyə yazdığı məktubda təvazökarcasına belə deyir: *“Mənim kitablarım imkansızlıq və vaxt azlığına görə xam, tələsik və səhvlərlə dolu vəziyyətdə çap olunub. Heç birini elmi kitab saymaq olmaz, onların hamısı baş ağrısının fəryadları, bir yolun nişanələri, oyatmaq üçün bir baxış, yol göstərən, bir məktəbin ümumi planları, bir dəvət, cəhət və ideyalar və nəhayət, cəmiyyətdə bir növ könüllü fikri və ruhi səfərbərlik hesab olunmalıdır. O da sürgün, sıxıntı, nəzarət, hiylə, vaxt azlığı, məni hər an gözləyən faciəli bir şəraitdə... Onların hamısına yenidən baxılmalı, elmi*

Dinə qarşı din

baxımdan islahatlar aparılmalı, əlavələr edilməli, məzmun və texniki səhvləri düzəldilməlidir”.

Şəriətinin bu fikirləri çox şeyi aydınlaşdırır. Yəni, əslində, onun əsərləri bir hərəkətverici mərhələdir, bir oyaqıcı qüvvədir, bir xəbərdarlıq nişanıdır. Bundan sonrakı mərhələ yetişmə və formalaşmadır.

O böyük şəxsə qarşı çıxan bəzi din xadimləri ilə yanaşı, onların müqabilində Şəriətini ağıl və insaf tərəzisi ilə dəyərləndirən bir çox tanınmış araşdırmaçılar, böyük din alimləri və ictimai-siyasi xadimlər ona layiq olduğu həqiqi dəyəri vermişlər. Onlar Şəriətinin dünyagörüşü və fikirlərinə nəzakətlə yanaşmış və onun ətrafında yaradılmış süni ajiotajlara uymamışlar.

Misal üçün məşhur İslam alimi, görkəmli ictimai-siyasi xadim olan İmam Musa Sədrin Şəriətinin şəxsiyyətinə böyük simpatiyası var idi. Həmin dövrlərdə universitetlərdə İslama qarşı ifrat fikirlər irəli sürüldüyü zamanda Musa Sədr çalışırdı ki, Şəriətinin köməyi ilə London və ya Parisdə bir elmi və dini mərkəz yaratsınlar. Ancaq, təəssüf ki, Sədr və Şəriətinin görüşündən bir neçə gün sonra Şəriəti müəmmalı şəkildə vəfat etdi. Bu, Musa Sədrə çox pis təsir etmişdi. O, Şəriətinin Suriyaya aparılaraq həzrət Zeynəbin məqbərəsində dəfn olunması üçün çox zəhmət çəkdi. Suriyada anım mərasimi keçirildikdən sonra İran ruhanilərinin bir qrupu və Londonda Şahın adamları Sədrə hücumla keçdilər. Amma o bunlara əhəmiyyət vermədi. Şəriətinin qırxı mərasimi Livanda çox yüksək

şəkildə qeyd olundu və həmin mərasimdə Musa Sədr təriflə dolu bir nitq söylədi.

Musa Sədr deyir ki, Şəriətinin imtiyazlarından biri də ona qarşı çıxanların qərəzli və savadsız adamlar olmasıdır.

Bütün o böyük şəxsiyyətlərin yekdilliklə qəbul etdiyi məsələ budur ki, dok. Şəriəti dini, universitetə aparmağı bacaran, İslamı dövrün tələblərinə uyğun şəkildə çatdırma bilən və gənclərin dilini bilən bir şəxsiyyət idi.

Dok. Əli Şəriəti bacardığı qədər yeganə həqiqət bildiyi İslam dininin adını ucaltmaq uğrunda çalışdı, bu müqəddəs dinin iliyinə işləmiş xurafatlarla mübarizə etdi, bütün gücünü, enerjisini dinin zamanla uyğunlaşdırılmasına sərf etdi. Məhz bu dərdli fəryadlar, heç bir maraq güdmədən etdiyi səmimi fəaliyyətlər və nəhayət, bu missiyasına qurban getməsi onu qəlblərdə yaşatdı: *“Ancaq, qardaş, mən bacardığım qədər bu yolu getdim. Nəyim vardısı itirdiyimə baxmayaraq, öz kiçikliyimdən və öz işlərimdən utanıram... Buna baxmayaraq, Allahın məhribanlığı mənim işimə, heç bir şəkildə layiq olmadığım halda, dəyər bəxş edib, təsiredicilik bağışlayıb...”*

* * *

Şəriəti həyatda olarkən onun islahedici düşüncələri İslam ölkələrinə yayılır, az da olsa, əsərləri digər dillərə tərcümə olunurdu. Bu tərcümə işi onun vəfatından sonra isə daha da vüsət aldı.

Dinə qarşı din

Dok. Əli Şəriəti özündən sonra 100-ə yaxın mühazirə qoyub getdi ki, bunlar da “Əsərlər külliyyatı” adı altında 36 cildə toplanmışdır.

Bu gün Şəriətinin əsərləri dünyanın bir çox dillərinə, o cümlədən ingilis, ərəb, alman, fransız və türk dillərinə tərcümə olunmuş və olunmaqdadır. Heç şübhəsiz, müasir dövrdə İslam düşüncəsinin formalaşmasında dok. Şəriətinin əsərləri əvəzilməzdir.

BİRİNCİ
MÜHAZİRƏ

Bugünkü və sabahkı söhbətimin mövzusu “dinə qarşı din”dir.

Ola bilər, bu ifadə və başlıq kiməsə qəribə gəlsin. Çünki biz indiyədək dini daim küfrün müqabilində düşünmüşük; sanki tarix boyu qarşıdurma din və dinsizlik arasında olub. Bu baxımdan “dinə qarşı din” ifadəsi qəribə, anlaşılmaz, təəccüblü və qeyri-məqbul bir ifadədir. Əslində isə, mən son zamanlar anlamışam ki, – indiki kimi dəqiq və aydın olmasa da, əvvəllər də bunu başa düşmüşdüm – tarix boyu, təsəvvür olunduğunun əksinə olaraq, din daim dinə qarşı savaşıb. Heç vaxt bu gün başa düşdüyümüz kimi, din dinsizliklə mübarizə aparmayıb.

Tarix dedikdə, tarixin geniş yayılmış terminoloji mənasını – sivilizasiya və yazının meydana gəlməsini nəzərdə tutmuram. Məqsədim insanın yer üzündə ictimai həyatının başlanmasıdır. Yazının meydana gəlməsinin altı min il, mənim söhbət etdiyim tarixin isə otuz və ya qırx min il, hətta bəzi nəzəriyyələrə görə,

əlli min illik keçmiş var. Arxeologiya, geologiya, mifologiya, tarix və başqa elm sahələri vasitəsilə ilkin insan, onun keçdiyi təkamül yolu, həyat tərzini və inancını haqqında az-çox ümumi məlumat əldə etmişik. Bütün bu dövrlərdə – ilkin dövrlər mif və nağıllar, son dövrlər isə aydın və dəqiq sənədlərin vasitəsilə üzə çıxır və tarix dilə gəlir – din dinə qarşı savaş açmış, onunla mübarizə aparmış, ona müqavimət göstərmişdir. Nə üçün? Çünki tarix dinin mövcud olmadığı bir cəmiyyət və dövr tanımır. Tarixdə dinsiz bir cəmiyyət olmamışdır. Heç bir irqdə, heç bir dövrdə, ictimai inkişafın heç bir mərhələsində və Yer kürəsinin heç bir nöqtəsində dinsiz insan tapmaq qeyri-mümkündür.

Son zamanlar, yəni mədəniyyət, təfəkkür, düşüncə və fəlsəfənin inkişaf etdiyi dövrdən başlayaraq, bəzən axirəti və ya Allahı qəbul etməyən fərdlərə rast gəlirik. Amma bu fərdlər tarix boyu heç vaxt bir zümrə, qrup və ya cəmiyyət təşkil edə bilməmişlər. Karrel² dediyi kimi: “Tarix həmişə ümumi mənada dini institut hesab olunan cəmiyyətlərə şahid olub”. Hər bir cəmiyyətin qəlbi və onu ayaqda saxlayan qüvvəsi onun tanrısı, dini inancı, peyğəmbəri və ya dini kitabı olmuşdur. Şəhərin memarlıq quruluşu o cəmiyyətin ruhi vəziyyətini göstərir.

---

² Aleksis Karrel (1873-1944) – fransalı cərrah və fizioloq – Red.

Eramızdan əvvəl və orta əsrlər boyu dünyada şəhərlər ev və ya binalardan təşkil olunmuşdu. Bu tikililər bəzən qəbilə quruluşundakı kimi düzülürdü. Belə ki, insanlar varlı təbəqədən olub-olmamasından, sosial statusundan asılı olaraq ya şəhərin mərkəzində, önəmli və əsas yerlərdə məskunlaşır dılar, ya da təbəqələşmənin olmadığı bir şəhərdə həyat sürürdülər. Hər halda böyük şəhərlərin – şərq və qərb mədəniyyətlərində bu, ortaq cəhət idi – simvolik xüsusiyyətləri var idi. Simvolik şəhər – özündə müəyyən bir əlamət daşıyan şəhərdir.

Bu böyük şəhərlərin kimliyini göstərən məlum simvol – məbəddir. Şübhəsiz, hal-hazırda bu ənənə yox olmaqdadır. Məsələn, Tehran simvolik şəhər deyil. Bu şəhərin binalarının ümumi vəziyyətinə baxsaq, görərik ki, onlar bir qütbün, bir tikilinin, bir dini və ya qeyri-dini binanın ətrafına cəm olmayıb; yəni binaların qəlbi və yönü yoxdur. Amma Məşhəd şəhərinin səmadən çəkilmiş şəklinə baxsaq, onun simvolik bir şəhər olduğu açıq-aşkar görünər. Bu şəhərin binaları bir şamın, bir mərkəzin, bir mehvərin ətrafında toplaşmışdır. Elə bir yön ki, şəhərin döyünən ürəyi və onun kimliyidir.

Bu şəhərlər nə üçün simvolik şəhər sayılır? Çünki bütün tikililər – bu, istər hansısa mədəniyyətin binası olsun, istər xalqın, istərsə də şəhərin – hansısa dini

motiv əsasında ərsəyə gəlib. Şəhərlər haqqında yazılan kitablar həmin şəhərin tarixini izah edən dini rəvayətlə başlayır, hətta öz dilimizdə də belə nümunələr var, məsələn: “Qumun tarixi”, “Yəzdin tarixi”, “Bəlxin təbiəti”, “Buxaranın tarixi”, “Nişapurun tarixi” və s. Yəni böyük şəhərlərin hər hansı bir dini səbəb, motiv olmadan inşa edildiyini, meydana gəldiyini heç cür təsəvvür edə bilmirdilər. Ya orada bir peyğəmbər dəfn olunub, ya dini möcüzə əsasında inşa edilib, ya da gələcəkdə hansısa müqəddəs və ya dini bir şəxsiyyət orada dəfn olunacaq deyə bünövrəsi qoyulub. Bir sözlə, istənilən halda təhrikedici səbəb dindir. Bu göstərir ki, prinsipcə bütün keçmiş cəmiyyətlərin – istər həmin cəmiyyətdə təbəqələşmə olsun, ya olmasın, istər qəbilə-tayfa prinsipləri ilə yaşasın, ya da yaşamasın, istər Roma kimi böyük imperiya şəklində, istər Yunanıstan kimi müstəqil şəhərlər şəklində, istərsə də ərəblər kimi qəbilələr şəklində yaşasın, istər mədəni və inkişaf etmiş olsun, istərsə də geridəqalmış, tənəzzülə uğramış – mayasında vahid bir ruh var: bu ruhun adı “dini ruh”dur. Qədim insan hansı dövrdə yaşamasından, necə düşünməsindən asılı olmayaraq, inanlı insandır. Odur ki dinsizlik – müasir dövrdə insanlar bu sözü “küfr” mənasında başa düşür – metafizikaya, axirətə, qeybə, Allaha, qüdsiliyə, varlıq aləmində bir və ya bir neçə tanrının olmasına inanmamaq mənasında

deyil. Çünki bütün insanlar bu prinsiplərdə müştərək olmuşlar.

Bizim bu gün “küfr” sözünə yüklədiyimiz “dinsizlik”, “dinin olmaması” və ya “dinə qarşı olmaq” mənalari çox yenidir. Son iki-üç əsrə, yəni orta əsrlərdən sonraya aiddir. Bu fikir Qərbdən idxal olunub Şərqa. Qərbdən alınmış “küfr” sözünə Allaha inanmamaq, metafizikani, axirət dünyasını qəbul etməmək mənalari yüklənmişdi. Halbuki nə İslamda, nə qədimi mətnlərdə, nə tarixi mənbələrdə, nə də dinlərdə küfrdən söhbət açıldıqda dinsizlik mənası başa düşülmür.

Nə üçün? Çünki dinsizlik mövcud deyildi.

Demək, küfr özü bir din olub; belə ki, bir din digər bir dini küfr dini kimi görürdü; o küfr dini də onu küfrdə ittiham edən dinin küfr dini olduğuna inanırdı. Odur ki küfr dinsizlik yox, başqa bir din mənası verir. Bu baxışla tarix boyu – istər İbrahimi dinlərdə, istərsə də Qərb və ya Şərq dinlərində – harada bir peyğəmbər və ya din adı ilə bir inqilab ortaya çıxıbsa, ilk öncə öz dövrünün dini ilə mübarizə aparıb, öz növbəsində həmin inqilaba qarşı müqavimət göstərən ilk qrup və ya güc də elə mövcud din olmuşdur.

Burada olduqca mühüm bir məsələ ilə qarşılaşırıq ki, onunla həm dünya ziyalılarının yanlış düşüncələrini islah etmək olur, həm də o, ziyalılari dinlə bağlı

düşüncələrini elmi və tarixi baxımdan təhlil etmək imkanı qazandırır. Ziyalılardan dinə bu cür yanaşması – din mədəniyyətinin, inkişafının, xalqın, azadlığın əleyhinədir və ya onlara laqeyddir – dəqiq elmi faktlara və təkrarlanan tarixi təcrübələrə söykənir. Bu münasibət kin-küdurət, ədavət, bədgümanlıq və ya qərəz üzündən deyilən bir həqarət, yaxud xəyali bir sözdən ibarət deyil. Əksinə, təcrübəyə, tarixdə, cəmiyyətlərdə və insan həyatında mövcud olan gerçəkliklərə əsaslanan dəqiq elmi nəticədir.

Bununla yanaşı, fikrimcə, bu baxış düzgün deyil. Çünki biz özümüzün din daşıyıcıları olduğumuz halda, bilmirik ki, tarix boyu bir-biri ilə çəkişən, döyüşən, müharibə aparan, əslində, iki din olub. Bu iki din arasında nəinki ixtilaf var, hətta bir çox hallarda fikri və dini müharibələr keçmişdə bu iki din arasında baş verib. Ancaq bu yanaşma xüsusi səbəblərə görə zehnimizdə yoxdur. Nəticədə, din haqda ümumi mühakimə yürüdü, ümumi şəkildə onu sübuta yetiririk. Sonra isə növbə öz dinimizə çatır. Həmin mühakiməni ona tətbiq edirik. Bu, yanlış metoddur. Necə ki son iki-üç əsrin – xüsusilə Avropada dinə qarşı çıxmağın kulminasiyası sayılan XIX əsrin – antidinçilərinin səhvə yol verdikləri yer də budur. Onlar bu iki dini bir-birindən ayıra bilməmişlər. Bir halda ki bu iki din nəinki bir-birinə bənzəmir, hətta bir-birinə qarşı və əksdir. Tarix

boyu bu iki din daim, fasiləsiz olaraq bir-birilə döyüşmüş, hazırda da döyüşür və bundan sonra da döyüşəcək. Amma onların (müasir ziyalıların) mühakiməsi bu dinlərdən yalnız birinə şamildir. Bu mühakimə təcürübəyə və tarixi gerçəkliklərə əsaslanır. Ancaq onlar bu dinin qarşısında yer alan dindən məlumatlı olmadıqlarından – necə ki bizim də xəbərimiz yoxdur – həqiqətin yalnız yarısı ilə üst-üstə düşən bu mühakiməni ümumiləşdirərək digər dinə də tətbiq etdilər və yanlış da məhz buradadır.

Bu iki din müxtəlif cəhətlərdən bir-birindən fərqlənir. Əgər bu iki dinin bütün xüsusiyyətlərini bir-biri ilə müqayisə etsək, biri üçün müsbət olan digəri üçün mənfi hesab olunacaq.

Mənim burada işlətdiyim sözlər bizim hamımızın bildiyi sözlərdir. Ancaq mən onlara başqa mənalar yük-ləmişəm. Ona görə də sizdən xahiş edirəm ki, mənim istifadə etdiyim sözü zəhninizdə olan mənası ilə anlamayın. Əksinə, mənim nəzərdə tutduğum mənada başa düşün və o mənə ilə hökm verin. Əvvəlcə bu sözlərin mənasını izah etməyə çalışacağam. Çünki bu sözlərin geniş yayılmış mənası dediyim mövzunun yanlış anlaşılmasına gətirib çıxarıb. Bunlar dini terminologiyada daim işlətdiyimiz “küfr”, “şirk” və “bütperəstlik” sözləridir.